

The material of Khmelnytsky region natural-protected fund, especially about the national natural park Podolsky Tovtry as structural elements of Ukraine national eco network is expounded in the article. The question of its state and expansion possibility is studied.

National natural park, eco network , territory, Ukraine.

УДК 502.4(47.74)

БІОСФЕРНИЙ РЕЗЕРВАТ „РОЗТОЧЧЯ” ЯК ЕЛЕМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОМЕРЕЖІ

**Г.В. Стрямець, старший науковий співробітник
Я.С. Бовт, кандидат сільськогосподарських наук
Природний заповідник «Розточчя»**

Розглянуто теоретичні та практичні аспекти просторової структури та функціонального зонування біосферного резервату „Розточчя”. Розкрито територіальні та екологічні особливості території БРР, його роль та місце у національній і загальноєвропейській екомережі.

Біосферний резерват, функціональне зонування, Розточчя, екомережа, збереження біорізноманіття.

Пан-Європейська стратегія в галузі біологічного та ландшафтного різноманіття передбачає створення загальноєвропейської екологічної мережі унікальних природних територій, що з'єднана своєрідними коридорами. Виникнення ідеї створення екологічної мережі зумовлене необхідністю вийти за територіальні межі заповідних територій і забезпечити збереження довкілля за умов діяльності людини. У 2004 р. прийнято Закон України „Про екологічну мережу України”. За визначенням, що подане в Законі, екомережа – це єдина територіальна система, яка утворюється для поліпшення умов формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біологічного різноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і, відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України, підлягають особливій охороні [1, 2].

Мета дослідження – розгляд особливостей функціонального зонування біосферного резервату «Розточчя», його роль і місце в національній та загальноєвропейській екомережі.

Матеріали і методика досліджень. Об'єктом дослідження є біосферний резерват «Розточчя» (БРР). Резерват це територія суходільних, прибережних, морських екосистем (або їх поєднання), яка визнана міжна-

родною програмою UNESCO's Man and the Biosphere (MAB) Людина і Біосфера [4]. Їх створюють для демонстрування збалансованих відносин між людством та біосферою. Основою методики виконання роботи слугувала чинна нормативна база міжнародних документів щодо створення БР та літературні напрацювання. Завданням БР є збереження біологічного різноманіття, біологічних ресурсів і їх стале використання. Відповідно до вимог, БР повинні включати в себе три зони:

a) *Core area* – заповідна, для виконання функції довготермінової охорони;

b) *Buffer zone* – буферна, яка, оточує або прилягає до центральної зони або зон, є чітко окресленою у просторі, де можлива діяльність, що не суперечить охоронним функціям;

c) *Transition zone* – зона співробітництва, в якій пропагується і розвивається практика збалансованого управління ресурсами.

Біосферні резервати мають виконувати три взаємопов'язані функції [4]:

- охоронну – для збереження генетичних ресурсів, біологічних видів, екосистем і ландшафтів;

- функцію розвитку для сприяння стійкому соціально-економічному розвитку;

- функцію науково-технічного забезпечення – для підтримки демонстраційних проектів, екологічної освіти і підготовки кадрів, проведення дослідження і моніторингу, що здійснюються з метою охорони природи і сталого розвитку.

У реальній ситуації кожний біосферний резерват складається з трьох елементів: *ядра* (одного або кількох), де ведеться природоохоронна діяльність і спостереження за малопорушеними екосистемами; *буферної зони*, яка оточує ядра й використовується для безпечної екологічної діяльності, екотуризму, прикладних і фундаментальних досліджень та *зони співробітництва (транзитної)*, яка включає населені пункти, де ведеться традиційна господарська діяльність, працюють наукові установи, культурні товариства, громадські організації, які разом працюють для сталого використання і відтворення природних ресурсів.

Результати досліджень. У 2011 році біосферний резерват «Розточчя» включено до світової мережі біосферних резерватів, як ділянку транскордонного білатерального українсько-польського резервату. Статус біосферного резервату в Україні на сьогодні отримали біосферні заповідники (Карпатський, Асканія-Нова) та національні парки (Шацький, Ужанський, Деснянсько-Старогутський); у кожному випадку це була одна установа ПЗФ. БР «Розточчя» – перший резерват в Україні нового типу. Відповідно до Севільської стратегії, це не природоохоронна установа, а територія, що включає в себе окремі природоохоронні об'єкти як природні ядра для збереження біорізноманіття. У сучасних біосферних резерватах значну увагу приділяють забезпеченню сталого розвитку регіону, що має на меті відродження традиційних ремесел, народних промислів, пропаганду невиснажливого природокористування, підтримку вирощування екологічно чистої сільськогосподарської продукції, збереження історико-культурної спадщини, проведення еколого-освітньої діяльності, розвиток зеленого туризму.

Для збереження біорізноманіття важливе значення мають транскордонні біосферні резервати, які охоплюють охороною фізико-географічні регіони, що належать різним державам, які є власне природними міграційними коридорами. Регіон Розточчя займає частину заходу України та сходу Польщі, відзначається високою видовою насиченістю, різноманіттям ландшафтів, як частина Головного Європейського вододілу, має глобальне природоохоронне значення. Біосферний резерват „Розточчя” (БРР) є природним ядром національної екомережі в межах Галицько-Слободжанського (лісостепоного) і Дністровського екокоридорів [3].

До структури біосферного резервату входять п'ять об'єктів природно-заповідного фонду: Природний заповідник "Розточчя" (2084,5 га), Яворівський НПП (7078, 6 га), Регіональний ландшафтний парк "Равське Розточчя" (19 103 га), орнітологічний заказник "Янівські чаплі" (16 га), заповідне урочище "Немирів" (276 га) (табл. 1).

1. Функціональне зонування території БРР

Землекористувачі	А. Природне ядро		В. Буферна зона		С. Транзитна зона		Усього	
	га	%	га	%	га	%	га	%
ПЗ "Розточчя"	2084	2,8					2084	2,80
НПП "Яворівський"	661,6	0,9	1873,2	2,52	5163,3	6,94	7698,1	10,36
РЛП "Равське Розточчя"	293	0,4	836	1,12	17974	24,15	19103	25,67
ДП «Рава-Руське ЛГ», «Немирів»	276	0,37					276	0,37
Землі, що не належать об'єктам ПЗФ			8165	10,97	37089,9	49,83	45254,9	60,80
Всього	3314,6	4,47	10874,2	14,61	60227,2	80,92	74416,0	100

Усі ці об'єкти ПЗФ сприяють збереженню цілої низки природних екосистем Розточчя, що сформувалися на межі Головного Європейського вододілу, а також забезпечують охорону рідкісного видового різноманіття фауни та флори, що підтримується міжнародною й національною законодавчою базою. Природні комплекси біосферного резервату сприяють забезпеченню необхідних для життєдіяльності умов для багатого видового списку тварин, що перебувають під охороною Бонської конвенції. Перш за все, це значна кількість водоплавних птахів, які мігрують з території Євразії в Африку, водночас покращуючи свої енергетичні ресурси, необхідні для міграції в екосистемах біосферного резервату Розточчя. Природні екосистеми резервату забезпечують існування та репродуктивну біологію більш ніж 150 видів хребетних тварин, які охороняються Бернською конвенцією, що, у свою чергу, покликає зберегти найбільш вразливі природні середовища в Європі [4].

Для збереження видового різноманіття БРР найважливішу роль має природне ядро (3314,6 га), яке складається з території Природного заповідника "Розточчя" (2084 га), заповідної зони Яворівського НПП (661,6 га) та РЛП «Равське Розточчя» (293 га), заповідного урочища "Немирів" (276 га), що разом становить 4,5 % від території біосферного резервату і є достатнім для забезпечення вимог МАБ ЮНЕСКО. Територія містить типові для Роз-

точка лісові (46,8 %), лучні (8,5 %), болотні (1 %), водні (3,5 %) екосистеми (табл. 2).

2. Розподіл території БР "Розточчя" за типами земель

Тип земель	А. Природне ядро		В. Буферна зона		С. Транзитна зона		Усього	
	га	%	га	%	га	%	га	%
Під водою	0,5	0,02	606,9	5,6	2009,9	3,3	2617,3	3,5
Болота	265,3	8,0	0,6	0,0	454,3	0,7	720,2	1,0
Ліси	3005,8	90,7	9375,7	86,2	22416	37,2	34797,8	46,8
Луки	15	0,5	881,7	8,10	5401,9	9,0	6298,6	8,5
Агроценози	27,7	0,8	9	0,1	20380	33,8	20416,7	27,4
Місця забудов	0,3	0,01	0,3	0,0	2877	4,8	2877,6	3,9
Інші	0	0,0	0	0,0	6687,8	11,2	6687,8	9,0
Разом	3314,6	100,0	10874,2	100,0	60226,9	100,0	74416,0	100,0
% площі зони від загальної	4,5		14,6		80,9		100,00	

У зв'язку з тим, що територію Розточчя було заселено у I тисячолітті до н.д., у природних екосистемах відбулися різні форми антропогенних трансформацій – скорочення покритих лісом площ, меліорація заболочених угідь, зміни русел річок, утворення ставків тощо. Близько 40 % території біосферного резервату зазнає відчутного антропогенного навантаження: понад 27 % загальної території становлять орні землі, місця забудов – майже 4 %. БРР включає чотири з п'яти типів ландшафтів, які виділено на Українському Розточчі. Позитивним моментом є збереження традиційного для Розточчя природокористування, хутірно-дворищевої системи розселення, наявність історико-культурних пам'яток, санаторно-курортних об'єктів.

Природні екосистеми Розточчя сформовані під впливом прилеглих географічних областей – Полісся, Поділля, Карпат. У результаті на території Розточчя утворилися різноманітні складні за структурою біокомплекси, які не мають аналогів у світі. Власне у змішаному характері фіто- та зоокомплексів полягає унікальність резервату. На Розточчі зростають рідкісні високопродуктивні ліси з участю сосни звичайної, дуба звичайного та скельного, бука лісового, які охороняються на території БРР: угруповання звичайнососнових-букових лісів (*Pineto(sylvestris) – Fagetum (sylvaticae)*), буково-звичайнодубових лісів (*Fageto (sylvaticae) – Querceta (roboris)*), скельно-дубово-звичайнодубових лісів (*Querceto (petraeae) – Querceta (roboris)*), буково-звичайнососнових лісів (*Fageto (sylvaticae) – Pineta (sylvestris)*), асоціації букового лісу барвінкового (*Fagetum vincosum*) та ін. На території резервату виявлено понад 50 видів вищих рослин, 33 види хребетних та 22 види безхребетних тварин, занесених до Червоної Книги України. Особливу цінність мають види, що охороняються Бернською Конвенцією: це понад 150 видів хребетних тварин, 6 видів метеликів, 2 види вищих рослин. Під охороною Бонської конвенції на території резервату перебувають 78 видів тварин, СИТЕС – 10 видів тварин, Червоного Європейського списку – 14 видів тварин [4]. На території резервату трапляються монтанні види флори і фауни, характерні для Карпат та болотні види, характерні для Полісся. Частка

видів судинних рослин БРР становить – 27 %, мохоподібних – близько 38 %, наземних хребетних – 36 % видового різноманіття України [3].

Центром наукових досліджень у БРР є природний заповідник "Розточчя", де закладено 25 лісівничих пробних площ; зокрема профіль типів лісу А. П'ясецького (1940 р.); 11 ботанічних пробних площ, 3 теріологічні маршрути, 2 теріологічні стаціонари, 4 орнітологічні маршрути, 2 герпетологічні маршрути, 1 орнітологічний стаціонар; 5 ентомологічних стаціонарів, 3 феномаршрути. У межах заповідника «Розточчя» здійснюється багаторічний моніторинг за популяціями лісових та водно-болотних видів птахів, теріологічний моніторинг, особливо видами, що занесені до переліків Бернської конвенції. Територія біосферного резервату використовується як науковий полігон для розробки методик дешифрування космічних знімків для природоохоронних потреб і лісового господарства.

Висновки

БРР займає приблизно 30 % площі Українського Розточчя, включає ландшафти та екосистеми, типові для даного регіону: понад 50 % його території вкрито природною та напівприродною рослинністю (ліси становлять 47 %, луки – понад 8,5 %, болота – близько 1 %). Територія БРР охороняється об'єктами ПЗФ різного рангу і становить 4,5 %, тому відображає його ландшафтне та біологічне різноманіття. БРР включає чотири з п'яти типів ландшафтів, які виділено на Українському Розточчі. Частка видів судинних рослин проєктованого БРР становить – 27 %, мохоподібних – близько 38 %, наземних хребетних – 36 % видового різноманіття України. Біосферний резерват „Розточчя” (БРР) є природним ядром національної екомережі в межах Галицько-Слободжанського (лісостепоного) екокоридору.

Список літератури

1. Закон України „Про екологічну мережу України” від 24.06. 2004. № 1864-IV // Законодавство України про екологію. – К. : КНТ, 2005. – С. 53–64.
2. Закон України „Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки”. 21 вересня 2000 року № 1989-III // Урядовий кур'єр „Орієнтир”. – № 207. – 2000. – С. 3–16.
3. Територіальна структура та зонування біосферного резервату «Розточчя»/ Г.В. Парчук, Я.С. Бовт, Г.В. Стрямець, [та ін.] // Науковий вісник НЛТУ України. Серія: Природничі дослідження на Розточчі. – Л. : РВВ НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.16. – С. 80–86.
4. Севильская стратегия для биосферных резерватов. – М. : Центр охраны дикой природы, 2000. – 30 с.
5. Стрямець Г.В. Ландшафтне і біологічне різноманіття української частини біосферного резервату «Розточчя» / Г.В. Стрямець, О.Т. Данчук // Лісове та мисливське господарство: сучасний стан та перспективи розвитку. – 2007. – Т. 1. – С. 71–76.

Рассмотрены теоретические и практические аспекты пространственной структуры и функционального зонирования биосферного резервата «Розточчя». Раскрыты территориальные и экологические особенности территории БРР, его роль и место в национальной и общеевропейской экосети.

Біосферний резерват, функціональне зонування, Розточчя, екосеть, збереження біорізноманіття.

The paper considers theoretical and practical aspects of spatial structure and functional zoning of the "Roztochya" Biosphere Reserve. The territorial and ecological features of the territory of the "Roztochya" Biosphere Reserve are described. The role and position of "Roztochya" Biosphere Reserve in national and pan-European ecological networks are shown.

Biosphere reserve, functions zonation, Roztochya, biological diversity conservation, ecological networks.

УДК 630*28*97*903

ВИКОРИСТАННЯ НЕДЕРЕВНИХ РЕСУРСІВ ЛІСУ УКРАЇНСЬКОГО РОЗТОЧЧЯ

Н.С. Стрямець, аспірант*

***В.П. Рябчук, доктор сільськогосподарських наук, професор
Національний лісотехнічний університет України, м. Львів***

***М.М. Елбакідзе, кандидат географічних наук
Шведський університет сільськогосподарських наук,
м. Скіннскаттеберг, Швеція***

Роль недеревних ресурсів лісу (НДРЛ) відрізняється в часі і просторі. Ми проаналізували методи використання НДРЛ у сільській місцевості Розточчя, а також міжнародні, національні документи, розглянули відповідну літературу та взяли 54 інтерв'ю у місцевих лісокористувачів. Основні питання, що досліджувалися: причини та об'єми заготівлі, традиційні методи використання НДРЛ і зміни у використанні останніми десятиліттями. В дискусіях обговорюється роль та стале використання НДРЛ.

Стале використання недеревних ресурсів лісу, сільські громади, стале ведення лісового господарства.

Недеревні ресурси лісу (НДРЛ) з давніх-давен людина використовує для власних потреб (Рябчук, 1996) [9]. Близько 80 % населення в країнах, що розвиваються, використовують НДРЛ для забезпечення своїх основних потреб у харчуванні та фітотерапії (Рябчук, 1996; FAO, 1999) [2,9]. Крім того, у розвинених країнах, де населення сільських регіонів активно споживало НДРЛ в минулому, ці лісові ресурси і досі є важливим джерелом матеріальних та культурних цінностей (Janse і Ottitsch, 2005, Стрямець та інші, 2010) [3, 11].

Протягом останніх десятиріч НДРЛ викликали значний інтерес як важливий компонент сталого ведення лісового господарства (СВЛГ). Згідно з Пан'європейським процесом, одним із критеріїв СВЛГ є підтримка і заохочення продуктивних функцій лісів, які включають в себе як деревні, так і не-

* Науковий керівник – доктор сільськогосподарських наук, професор В.П. Рябчук
© Н.С. Стрямець, В.П. Рябчук, М.М. Елбакідзе, 2012